

ГРАЂА

Маша Вукановић

Завод за проучавање културног развитка

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ, СТВАРАЛАШТВО И КУЛТУРНА ПАРТИЦИПАЦИЈА – ПОДСТИЦАЈИ ЗА ЛОНГИТУДИНАЛНО ИСТРАЖИВАЊЕ

Од шездесетих година XX века може се пратити развој концепта културног наслеђа, у коме је суштински важно схватање да су добра која су наши преци створили и/или очували нама пренета да их чувамо, до(г)радимо и пренесемо нашим потомцима. У чувању дела/добра, те сећања на некадашње догађаје, и преношењу знања о њима (како су настала, како су се користила, шта су значила, зашто су се десили, итд) важну улогу имају установе културе, јер едукација спада међу њихове основне функције. Другим речима, откако су у XIX веку почеле да се формирају савремене установе културе, међу њиховим задацима јесте да кроз своје програме грађане уче лепом, корисном, конструктивном и на тај начин пружају подстицај таквим врстама деловања.

Од краја шездесетих година XX века у развојној психологији све више пажње је почело да се поклања културним факторима који утичу на формирање и развој личности. Учење о културно-историјском (социјално посредованом) развоју људских јединки полази од третмана културних и социјалних чиниоца као конструктивних сачиниоца развоја виших менталних функција, у смислу да ове, без њиховог деловања, не би ни постојале. Више менталне функције (као што су логичко памћење, вољна пажња, говор, говорно мишљење, сложена осећања, итд) јесу сложене структуре јер се у њих уграђују знак и значење који се мењају, па су стога више менталне функције различито организоване код различитих људских група, у различитим историјским раздобљима и код деце у различитим развојним фазама. У психологији и педагогији један од приступа у проучавању понашања и појава јесу лонгитудинална истраживања. Основни циљ ових истраживања је истражити почетак, ток развоја и преовлађивање неког феномена у различитим узрасним групама, односно како се феномен развија, започиње и престаје. Тако постаје очигледно да се лонгитудинална истраживања могу применити и у проучавању културног развоја чији су стубови културно наслеђе и савремено стваралаштво, а који је и хоризонт културне политике.

На основу знања која пружају истраживања у области културне политике, те праћење медијских извештавања о наслеђу, може се рећи да грађани Србије (укључујући и њихове представнике који доносе одлуке) имају амбивалентан однос према наслеђу. С једне стране, оно се препознаје као важно (мада је дискутабилно да ли се поједини сегменти наслеђа издвајају и

истичу као важни због тога што је неко некада на неки начин, на пример у медијима, потенцирао да је нпр. поједини објекат или споменик важан или због познавања квалитета тог објекта или споменика у погледу нпр. архитектуре, сликарства, вајарства итд.) С друге стране, пак, бројни су примери његове девастације услед неизграђеног поштовања људи према наслеђу – илегална трговина случајним археолошким налазима, коришћење експлозива у настојањима да се пронађе закопано благо у близини или на самим археолошким локалитетима, крађе споменика у парковима и на гробљима, и сл. Такав однос наводи на размишљања о узроцима. Истраживања односа према наслеђу уопште су ретка јер акције чешће говоре више од речи а томе сведочи и сама УНЕСКО *Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа*. Реткост оваквих истраживања оставља отворен простор како у тематском, тако и у методолошком смислу. У наредним одељцима најпре ћу приказати тематску могућност за једно лонгитудинално истраживање, а потом указати на методолошке изазове који се у таквом подухвату могу јавити.

Културно наслеђе и савремено стваралаштво јесу носећи стубови културног развоја, те се тако препознају и као основне области културне политике. И за наслеђе и за стваралаштво важно је питање учествовања. Оно се може разложити на: учешће дела насталих у прошлости (наслеђе) или у садашњости (савремено стваралаштво) у савременом животу чланова заједница; и на (активно или пасивно) учествовање људи (чланова заједница) у социо-културном животу и догађањима кроз које се развијају и/или стварају нови облици комуникација од значаја за културу, друштво и економију (нарочито локалних заједница). Веза културног наслеђа, савременог стваралаштва и партиципације може се описати и кроз начин на који људи често проводе своје слободно време – излазак у град. Излазак у град веома често почиње састајањем код „коња“, чесме или неког другог јавног објекта који може имати и значај као споменик културе. То јесте и један вид споне наслеђа и савременог друштвеног живота јер објекти непокретног културног наслеђа у многим градовима и местима стоје као репери (маркери или оријентир) у друштвеном животу заједница, пружајући осећај стабилности и у турбулентним временима. Даље, друштвени живот, после састајања, често укључује конзумирање садржаја као што су биоскопске или позоришне представе, изложбе у галеријама и музејима, музички концерти, књижевне вечери, итд. Реч је, дакле, о видовима савремене културне продукције која у перспективи може постати антологијска (део наслеђе) а може „само“ пружити референце помоћу којих се развија идиокултура група у заједници. У том смислу, постојеће и/или будуће наслеђе фигурира као извор инспирације за појединце и групе да (ре)интерпретирају симболе и пуне батерије културног капитала у својим срединама.

Из наведеног описа изласка очигледно је да се однос према наслеђу и стваралаштву које се развија учествовањем, може сагледавати на различите начине: на пример кроз испитивање сећања везаних за конкретне објекте

наслеђа или нпр. кроз сагледавање културне понуде установа културе. У даљем тексту пажња ће бити посвећена овој другој могућности и то понуди намењеној деци, јер се кроз напоре да се култура (схваћена као процес стварања значења) приближи младима заправо најбоље види пажња која се кроз културну и образовну политику поклања развијању односа према наслеђу и стваралаштву. Како су везе наслеђа, стваралаштва и учествовања изгледале у прошлости и како те везе данас изгледају у делатностима установа културе, илуструју примери програма Центра за културу „Стари град“ (данас УК „Пароброд“) *Школигрица*, те активности београдских музеја.

Прошлост: *Школигрица*, београдски музеји

Од почетка 80-их година XX века установа културе (тада) Центар за културу НУ „Стари град“ је као редовну активност спроводио програм назван *Школигрица*. Посебан вид овог програма у коме је нагласак стављан на сценске уметности било је *Шкорозиште*. Овде је због општијег карактера програма пажња усмерена ка *Школигрици*. Назив је настао као игра речи – *Школигрица* није била ни школа ни играоница већ начин да се учи кроз игру. *Школигрица* је била организована по принципу течаја одржаваних у периоду од средине септембра до средине јуна. Окупљала је и до шестдесеторо деце узраста од 4 до 7 година. Деца су била организована у групе, али не по узрасту већ по личном опредељењу за област и садржаје које је *Школигрица* нудила. Према програму и плану рада за 1983. годину, ти садржаји били су следећи: култура говора и покрета, ликовне, музичке, драмске и луткарске игре, енглески језик, социјалне игре и сусрети са ствараоцима. У реализацији ових садржаја, тј. у васпитном програму и непосредном раду са децом учествовао је велики број младих стручњака из уметничких и из разних васпитних области: сликари, музичари, глумци, драматурзи, професори књижевности, филозофи, психолози, социолози, лекари и др. Сви они су били ангажовани као спољни сарадници Центра. У оквиру програма успостављена је сарадња Центра са признатим културним и научним радницима, васпитно-образовним установама и институцијама културе. Обавезне су биле и посете музејима, изложбама те биоскопским и позоришним представама примереним узрасту деце. Међу гостима *Школигрице* 1983. године били су драмски педагози из Холандије и Енглеске, пантомимичар из Сплита, ансамбл класичне музике „Ренесанс“, београдски гуслари, познати естрадни уметници Бора Ђорђевић из групе „Рибља Чорба“, Сеад Мемич Вајта и др. У *Школигрици* је циљ био да се кроз програмске садржаје који се нуде, деци предшколског узраста створе услови за целовито продубљено и осмишљено стваралачко васпитање и естетско образовање, и то кроз игру

и непосредне сусрете са уметношћу и ствараоцима, кроз разноврсне активности, али у јединственом стваралачком процесу и кроз заједничке тематске садржаје; деци је било омогућено да спонтано, без присиле, дејствују у свом (дечјем) свету, по сопственом избору и на свој начин.

Поводом Светске године детета 1979. године објављен је посебан број часописа *Museum* у коме је пажња била посвећена музејима и деци. У овом темату представљене су могућности како се све и колико може учинити да се пробуде и прошире дечји видици, да им се обогате лични доживљаји и представе, сазнања и умења. Неки од представљених резултата указују да, ипак, постоји могућност да се границе традиционалне концепције музејске функције (сакупљање, конзервација, излагања) прошире и тиме додатно осмисле уважавањем својеврсних интереса и потреба публике којој је, коначно, њихова делатност и намењена, као и то да су програми бројних музеја у свету били на сличан начин опредељени, узимајући у обзир погодности музејских збирки за рад са децом.

Данас: УК „Пароброд“, београдски музеји

Полазећи од добрих искустава *Школигрице*, данашња установа културе у општини Стари град „Пароброд“ је у план и програм рада за 2013. годину уврстила и *Свезналиште*. Како стоји у опису датом у плану ове установе, реч је о пилот програму чији је циљ да деци предшколског узраста приближи природне науке.

Када је реч о музејима, и данас се истичу напори кустоса Музеја афричке уметности да своје изложбе осмисле тако да теме из Африке кроз изложбе приближе и одраслима и деци у Србији, анимирајући нарочито децу да стечена знања преточе у своје креативне изразе. Изложба *Манкала – мисаона игра* је полазила од универзалних настојања да се кроз игру развијају мисаони процеси и код одраслих и код деце. Посетиоцима је било омогућено да стекну знања о пореклу и контекстима у којима се игра развијала, о правилима игре те, најзад, да и сами заиграју манкалу. Пошто је реч о игри за све узрасте, кустоси су се ангажовали па је неколико стручних вођења кроз изложбу било посвећено (нај)млађима. Због иновативности у концепту, изложба је у Србији проглашена за најбољи музејски пројекат у 2012. години. Музеј Афричке уметности је током 2013. године организовао и изложбу *Кокото коњаници – чувари душе*, која је експонирала минијатурне бронзане фигуре – талисмане са мотивом коња и јахача са симболичким значењима за припаднике културе афричког народа Котоко. И кроз ову изложбу кустоси су у неколико наврата спровели најмлађе, притом омогућивши да и деца сама од глиномала праве фигуре коњаника инспирисане онима народа Кокото.

Од почетка XXI века и у другим музејима је уочено да програми за децу јесу важан сегмент за популаризацију и рада музеја и наслеђа похрањеног у њима. Треба рећи да је Музеј савремене уметности почетком XXI века улагао напоре у конципирање и извођење едукативних радионица за децу, базираних на музејским збиркама, али је ова пракса прекинута откако је музеј затворен због реконструкције. Такође, редовна делатност Природњачког музеја често укључује изложбе и посебне програме намењене деци. Најсвежији пример пружа отварање *Дино парка* испред галерије овог музеја на Калемегдану септембра 2014. године, што је подухват који омогућава (нарочито деци) стицање знања о бићима која су некада живела на Земљи.

Када је реч о музејима који почетком 80-их година нису организовали посебне програме намењене деци, нити су о својим активностима обавештавали школске и предшколске установе, Етнографски музеј је данас међу музејима који организују посебне програме и конципирају изложбе намењене деци. Средином прве деценије XXI века радионице, чији је циљ био да народну културу приближе деци, биле су сегмент редовне делатности овог музеја, а данас се такви програми повремено организују и то углавном као пратећи садржаји одговарајућих изложби. Најсвежији пример (септембар 2014) пружа изложба „Кад сви ћуте – оне говоре: Гусле Етнографског музеја у Београду“ у оквиру које је одржана и гусларска радионица за децу. Такође, у оквиру манифестације *Ноћ музеја*, Етнографски музеј је 2010. године приредио изложбу дечјих играчака од XIX века до данашњих дана, док је 2013. године представа „У цара Тројана козије уши“ била увертира за изложбу „Чудесни свет бајки“. У оквиру ове поставке је у једном делу простора (где је иначе део сталне поставке) намештен „ћошак“ где су деца могла да цртају, а за старије посетиоце је организована наградна игра у којој су симболичне награде дељене онима којима је познавање народних бајки остало у добром сећању.

Музеј науке и технике је пресељењем у нову зграду (у центру Београда) део поставке конципирао као Дечји музеј који се налази у приземљу музеја. Он обухвата „две целине на основу два концепта – дечјег музеја и музеја играчака. У првој целини је представљен део фонда Музеја из Збирке играчака. Поставка, као и цео простор, намењени су деци разних узраста и висином постамената и доступношћу предмета прилагођени њима. Представљено је преко 150 експоната/играчака из периода од 1920. до 1970. године: лутке, аутомобили, плишане меде, металне механичке играчке на навијање, дрвене играчке, музичке кутије, модел парне машине, модел железничке станице... Другу целину чини интерактивни део поставке применом нове технологије *Проширена стварност* (Augmented reality), где се информације из стварног света комбинују с рачунарски генерисаним сликама и садржајем и, тако обједињене, приказују на екрану рачунара или мобилног телефона.“ Експонати на спрату (где је верзија сталне поставке) такође су постављени тако да по висини одговарају дечјем узрасту, а објашњења (писана уз експонате или на компакт-дискovima који се могу слушати у удобно намештеном делу изложбеног простора) формулисана су на лако разумљив начин.

Приказ културне понуде, односно активности установа културе у Београду намењених деци показују да постоји основа за лонгитудинално истраживање усмерено ка испитивању напора да се кроз делатност институција побољша однос према културном наслеђу и савременом стваралаштву. Управо стога што омогућавају сагледавања узрока појава (као што је и амбивалентан однос према наслеђу), лонгитудинална истраживања делују обећавајуће за примену у испитивању односа културног наслеђа, стваралаштва и партиципације. Њихова реткост у домену културе поставља одређене изазове о којима тек треба размишљати у дискурсу даљих разматрања.

Студије случаја по којима би могла бити уобличена истраживања, могу бити базирани на искуствима и раду Установе културе НУ „Стари град“ (данас УК „Пароброд“), Музеја афричке уметности, Природњачког и Музеја „Николе Тесле“, дакле установа које су почетком 80-их година XX века активно осмишљавале програме намењене деци, те да се тако сагледају ефекти некадашњих активности. Методолошки изазови који се уочавају везани су за питање узорка. У конкретним случајевима се уочавају групе потенцијалних испитаника. Једну могу да чине кустоси и руководиоци програма, при чему млађи кустоси/руководиоци програма располажу знањима о некадашњим програмима на чије се традиције заправо наслањају. Другу групу могу да чине полазници *Свезналишта* и данашњи посетиоци поменутих музеја међу којима може бити и некадашње деце која су у програмима с почетка 80-их учествовали. Групу испитаника могу чинити некадашњи полазници *Школигрице* и посетиоци изложби у поменутих музејима који су остали у контакту било са самим установама било са кустосима, односно руководиоцима програма. Најзад, групу испитаника могу чинити кустоси музеја који су тек почетком XXI века почели да већу пажњу поклањају деци као посебној публици. У било ком случају, изазов јесте утврдити величину узорка. Треба рећи да горе нису приказани сви програми и све установе које су организовале, или и данас то чине, програме намењене деци а, мада данас ипак нешто чешћа него почетком 80-их, ова пракса заправо и даље јесте реткост. У том смислу, о узорку би ваљало размишљати у смеру испитивања ефеката (нпр. у којој мери се учествовање у програмима позитивно одражава(ло) на развој личности полазника и њихов однос према стваралаштву, наслеђу и култури уопште; да ли се, како и у којој мери се учешће у програмима попут *Школигрице* или посећивање музеја рефлектује на садашњи живот некадашњих полазника и посетиоца, нарочито у комплексним срединама као што је Београд; колико пажње некадашњи учесници посвећују усмеравању своје деце ка програмима установа културе и сл.). Такође, нарочито с обзиром на трећу потенцијалну групу испитаника, као изазов се јавља и осипање учесника програма *Школигрице*, односно некадашњих посетиоца изложби поменутих музеја. Наиме, у протеклих тридесетак година Србију је напустило више стотина хиљада младих људи, а међу њима су и они који су похађали *Школигрицу* и посећивали изложбе Музеја афричке уметности и других помену-

тих музеја. Та чињеница утиче на смањење узорка, односно недоступност потенцијалних испитаника за поновљено мерење.

Међу техникама које се користе у лонгитудиналним истраживањима јесу обрада документације и самоисказ. Када је реч о документацији, повољна је чињеница да је целокупна документација везана за *Школигрицу* сачувана и доступна за обраду. Такође, Музеј афричке уметности и други поменути музеји у својим архивама имају неку документацију о некадашњим програмима, а која би се могла користити у новим истраживањима. У том смислу, поставља се питање класификације документације. Очигледно је да се она може класификовати по програмима (укључујући и њихове пратеће садржаје: изложбе, пројекције, презентације и демонстрације, радионице и сл.), по годинама (када су програми реализовани), по учесницима и њиховом узрасту (којим узрастима су програми били намењени и да ли су се они кроз пратеће садржаје обрађали и другим узрастима), те по типовима установа (где би можда требало укључити и школске и предшколске установе). Грађу коју пружа документација употпуњују искази добијени од испитаника, тако да ћу се питању обраде вратити мало касније.

Будући да се програми намењени деци и даље организују и у Природњачком и у Музеју „Николе Тесле“, кустоси ових музеја могу дати проспективне исказе. У том смислу, та грађа омогућава тестирање ретроспективне платформе направљене на основу података *Школигрице*, Музеја афричке уметности, Природњачког и Музеја „Николе Тесле“. Могућност проспективних исказа пружају кустоси у установама попут Етнографског, Музеја науке и технике. Наиме, ове установе су тек од почетка XXI века почеле интензивније да организују посебне програме за децу, што значи да је реч о релативно новијој грађи за чије се прикупљање могу користити проспективни самоискази кустоса, те документација прикупљена у вези са реализованим програмима.

Најзад, а имајући у виду развој технологије, изазов је и усаглашавање истраживачке методологије и савремене технологије. Електронске базе података јесу савремени начин систематизовања података и грађе а при њеном/ њиховом креирању веома је важно пажљиво промислити о начинима употребе и будућим корисницима. Другим речима, софтвер мора бити дизајниран тако да омогући лак приступ грађи, укрштање података за аналитичке потребе, те да свима онима који желе да извуку одређене поуке из резултата истраживања буде једноставан за коришћење. Софтвер мора бити отворен за ажурирања и нове податке. Размишљања о потенцијалним корисницима чија су знања (укључујући и познавање савремених технологија) различита, додаје на комплексности малочас поменутом питању класификације документације и укупне обраде грађе прикупљене у истраживачке сврхе. Све то заједно чини да је изазов и истраживачки и програмерски, а у његовом превазилажењу од значаја је заједнички рад истраживача, кустоса (групе испитаника које резултате могу користити у осмишљавању будућих програма) и програмера.

Амбивалентан однос према наслеђу указује на потребу за унапређењима културне политике у области културног наслеђа. У оквиру тих потреба уочава се и празнина настала малим бројем истраживања у којима се макар у малој мери пажња посвећује односу према наслеђу уопште, те слабије познавање и ретко уважавање резултата тих истраживања, нарочито међу доносиоцима одлука. Све то заједно наводи на помисао да треба испитати узроке и развој појаве чије су последице амбивалентан однос према наслеђу и реткост активног учествовања, нарочито у програмима чији је циљ да подстакне стваралаштво. Лонгитудинална истраживања фокусирана су на праћење узрока и развоја појава, нарочито оних у процесима учења кроз које се особе развијају као конструктивни или деструктивни чланови друштва. Управо фокус на развојним процесима како појединаца тако и појава кроз које се однос појединаца према питањима од значаја за друштво испољава, чини лонгитудинална истраживања обећавајућим и за проучавање културног развитка. Њихова реткост у домену културе поставља и методолошке изазове међу којима су питање узорка, систематизација документације и грађе, те синхронизација истраживачког рада и захтева које постављају савремене технологије (а које омогућавају једноставнији приступ подацима на основу којих се могу креирати активности у будућности и доносити одлуке о њиховом остваривању). У том смислу, спровођењем лонгитудиналних истраживања може се дати допринос унапређењу културне политике чији је циљ развијање културе, а кроз подршку делатностима очувања наслеђа, савременог стваралаштва и јачању веза ова два поља деловања.